

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 133 2012

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2013 och för recensioner 1 september 2013. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förordande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–32–4

ISSN 0348–6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2013

Recensioner av doktorsavhandlingar

Lotta Paulin, *Den didaktiska fiktionen. Konstruktion av förebilder ur ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv 1400–1750* (Stockholm Studies in History of Literature, 54; Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet, 116). Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm 2012.

Een sköön och härligh Jungfrw Speghel från 1591 av Conrad Porta är den första barnboken på svenska, konstaterade Göte Klingberg i den allra första avhandlingen om äldre barnlitteratur i Sverige, *Svensk barn- och ungdomslitteratur 1591–1839*, från 1964. I dag, 48 år senare, har vi äntligen fått den andra avhandlingen på området, Lotta Paulins *Den didaktiska fiktionen. Konstruktion av förebilder ur ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv 1400–1750*, framlagd vid Stockholms universitet den 14 april 2012.

Låt mig först av allt konstatera att det är glädjande att Paulin valt att skriva om äldre litteratur. Internationellt sett är forskningen om äldre barnlitteratur stark och avhandlingen knyter fint an till denna genom sitt sätt att diskutera barn- och ungdomslitteratur. Som avhandlingsförfattaren skriver inledningsvis i förordet blev inte *Een sköön och härligh Jungfrw Speghel* som tänkt startpunkten i föreliggande avhandling. Under arbetets gång sökte sig författaren bakåt i tiden till omtumlande verk som förmedlade såväl budskap till unga som diskuterade barnuppfostran och barndom. Ett av dem var *Sielinna throst*, ett verk som översattes till svenska 1430 och som nu utgör startpunkten i avhandlingen, och som sträcker sig i tid från 1400 till 1750.

I Klingbergs avhandling definieras begreppet barn- och ungdomslitteratur pedagogikhistoriskt som ”sådana verk som uteslutande eller företrädesvis utgivits för barn och ungdom. [...] Det måste med andra ord på titelbladet eller på annat sätt framgå att författaren, bearbetaren eller utgivaren har avsett en läsning för unga människor.” (Klingberg citerad ur avh. s. 26). Klingberg var starkt influerad av Williams Sloanes verk *Children’s Books in England & America in the Seventeenth Century*

(1955), där barnlitteratur var litteratur som avsiktligt skrivits eller berättats för barn oberoende av innehåll. Sloane var i sin tur påverkad av Harvey Darton, som 1932 hävdade att barnlitteraturens främsta syfte var att underhålla barnen – inte undervisa dem. Klingberg kommenterar i sin avhandling att hans utgångspunkt inte är självklar, utan: ”Litteraturen har självfallet i mångt och mycket varit gemensam för vuxna och barn” (ur Paulin, s. 27). Det sistnämnda är intressant och vidgar perspektivet. Men, som Paulin poängterar arbetade Klingberg själv trots allt efter en ganska snäv definition – om än inte en oreflekterad sådan.

Hos Klingberg medräknas exempelvis inte religiösa böcker och läroböcker. Ett verk som *Sielinna throst*, som innehåller tio Guds bud förklarade genom legender, historier och exempelberättelser, samt jungfruspegeln *Speculum virginum*, som är en av de äldsta teologiska skrifterna, översatt till svenska från latin 1472–1486, är följaktligen inte med hos Klingberg, men vi finner dem hos Paulin. Ett viktigt argument är att den definition av barn- och ungdomslitteratur som tidigare använts i forskningen och som fått avgörande betydelse för vilka verk som inkluderas resp. exkluderas kan ifrågasättas, eftersom den, som avhandlingsförfattaren skriver, också säger ”något om synen på litteratur för barn och unga” (s. 21), och synen varierar över tid.

I avhandlingens kapitel 2 (s. 19–40) diskuteras utförligt ”Barn- och ungdomslitteratur som begrepp”. En intressant diskussion förs i ett historiografiskt perspektiv med startpunkt i Julius Humbles skrift *Vår tids ungdomsläsning* (1871), vidare via Mrs. E.M. Fields skrift *The Child and His Book* (1891), till nämnda Darton (1932), Sloane (1955), Klingberg (1964), och framåt i tiden, till bl.a. Bennett A. Brockmans artikel ”Children and Literature in Late Medieval England” (1975), som hävdar att *all* litteratur från 1300- och 1400-talet i England kunde betraktas som barnlitteratur. (Alla håller förstås inte med om det!) Poängen är emellertid att medeltidens barn kom i kontakt med ett brett litterärt fält, där den åtskillnad mellan barn- och

vuxenlitteratur som vi idag är invanda med och som livligt diskuteras, inte gjordes på samma vis. Åtskillnaden är alltså en konstruktion. Den medeltida litteraturens syfte var exempelvis ”att leda barn och ungdomar in i vuxenvärlden” (s. 29). Den var didaktisk, men ingalunda på ett förenklat sätt. Det fanns en föreställning om att det oskuldsfulla barnet behövde vägledas in till det hårdare vuxenlivet. Denna föreställning ser Brockman som något som förenar den medeltida och den moderna litteraturen. Och som Paulin konstaterar: ”Det är en anledning så god som någon att ta sig en närmare titt på den förmoderna litteraturens idévärld och didaktiska estetik.” (s. 29)

I den internationella forskningen pågår således ett starkt paradigmskifte vad gäller synen på äldre litteratur (Kline, Clifton, Lerer, Allen, Feros Ruys, Adams m.fl.). Nicole Clifton (2005) hävdar t.ex. att berättelserna i Auchinleckmanuskriptet från 1300-talet kan betraktas som barnlitteratur. Berättelserna däri är didaktiska, adresserar unga människor och innehåller förebildande berättelser om barn och ungdomar. Man kan alltså fundera över den definitionsivert som funnits och finns inom barnlitteraturforskningen, och den vilja som tycks finnas att en gång för alla konstatera vad barnlitteratur är. Boel Westin lyfte frågan för tio år sedan (i *Barnboken* 2000:2) och tanken att behålla barn- och ungdomslitteraturen som en egen litterär corpus ”begränsar synfältet”, konstaterar Paulin (s. 38). Vad som är ”kriterierna för vad en barnbok är, vad den står för och vad den uttrycker varierar med sin tid och sina sammanhang [...]. Självt tycker jag att det är mycket mer spännande att se hur *växlande* synen på barnlitteratur är: som skrift, som konst, som litteratur, som didaktiskt och/eller estetiskt uttryck och så vidare.” (Westin citerad ur avh. s. 38.) Avhandlingsförfattaren har arbetat i denna anda.

Istället för att bygga vidare på Klingbergs forskning tar Paulin en ny utgångspunkt. Denna knyter bland annat an till medeltidshistorikern Daniel Kline, som med startpunkt i en kritik av Philippe Ariès syn på medeltiden som en tid där idén om en barndom inte existerade, formulerat en viktig fråga: ”Since medieval persons valued their children and recognized their distinctiveness, what does medieval Children’s literature look like, how does it function, and what does it say about medieval culture and its view of children and childhood?” (Kline 2003 citerad ur avh. s. 39.) Det är med andra ord intressantare att tala om hur barn- och ungdomar fostras genom litteraturen i olika perioder. Hur har

vuxna undervisat, underhållit och inkluderat barn i sin litteratur?

Paulin utgår inte från en definition som grundas i författarens intention (som hos Klingberg), inte heller i dess funktion. Det rör sig inte om den litteratur som vuxna ansett lämplig för barn, inte heller den litteratur som barn faktiskt läste eller hörde. Paulin väljer istället att tala om *ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv*. Det finns texter som inte behöver se ut att vara barnlitteratur, men utifrån deras gestaltning av förebilder för barn och unga, dvs. deras förebildande estetik, kan frågan ställas hur barn fostras genom litteraturen, vilka budskap och idéer som förmedlas, och vilken syn på barn och barndom som gestaltas. Med detta barn- och ungdomslitterära perspektiv sätts ”textens poetik och budskap” (s. 40) i fokus.

Avhandlingen är traditionellt strukturerad med ett förord följt av 10 kapitel av varierande längd, där kapitlen 1–3 tar upp avhandlingens inledande premisser, som syfte, metod, teori, begrepp etc. Därefter kommer fem analyskapitel (kap. 4–8) och sist avslutas avhandlingen med en slutdiskussion (kap. 9) och ett kort kapitel 10, med avhandlingens slutsatser. Därpå följer, i sedvanlig ordning, en sammanfattning på engelska, en bibliografi och sist ett personregister. Något ovanligt för dagens avhandlingar är att noterna är placerade nederst på varje sida, vilket inte är så vackert, men nekningen mer lästlöst.

Kapitel 1, ”Inledning” (s. 6–18), inleds direkt med syftet, som är ”att undersöka konstruktioner av förebilder i verk med exempelberättelser på svenska 1400–1750, utifrån ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv. Det är närmare bestämt litterär didaktik och konstruktioner av subjekspositioner som studeras.” (s. 6) Paulin konstaterar att det inte bara är intressant att diskutera *om* en text är didaktisk, utan *hur* den är det. Därpå följer sex frågeställningar:

1. Vilka tankar om barndomen kan motivera att författare skriver för eller inkluderar barn och ungdomar som textens mottagare?
2. Hur uttrycks olika barndomskoncept?
3. Hur dominerar respektive samspekar olika didaktiska koncept i texten?
4. Vilka subjekspositioner, budskap och ideal förmedlas via skildringen av förebilder samt maktförhållandet mellan olika litterära karaktärer?
5. Vilka subjekspositioner förmedlas till flickor?
6. Hur förhåller sig olika texter till idéer om hur unga läsare/mottagare kan ta till sig texten och identifiera sig med karaktärerna? (s. 6–7)

Avhandlingen har en komparativ metod, där de litterära verken jämförs tematiskt genom att olika typsituationer valts ut. Teman som analyseras är bl.a. idéer om identifikation, konstruktioner av subjektspositioner och ideal för flickor, de vuxnas ansvar, subversivitet, dominansförhållanden, konflikter mellan olika barndomskoncept samt vuxna och barn som förebilder. Med stöd i Allens forskning ställs frågan om det i texterna finns utrymme för ett ifrågasättande och en publiks moraliska frihet också för en ung publik? Är det så att det *inom* den didaktiska fiktionen finns möjligheter för de unga att inta en ifrågasättande position och inte, som man ofta hävdar i forskningen om den äldre barnlitteraturen, endast lyda och underkasta sig? Finns det en kritisk potential i dessa texter, dvs. "något mått av kritiskt tänkande"? (s. 8)

Den textcentrerade avhandlingen är inte inriktad på att undersöka författarnas intention eller idéer kring adaptation, utan med ett diakront perspektiv analyseras texternas syn på barndom samt deras ideal och budskap. Avhandlingen bygger på ett omfattande källmaterial, där ett urvalskriterium varit att texterna skall innehålla flera exempelberättelser. Samtliga texter finns tillgängliga på svenska. De viktigaste är i kronologisk ordning utifrån översättningarna: *Sialinna throst* (sv. övers. ca 1430), *Schacktavelslek* (1460-tal), *Speculum virginum* (sv. övers. 1472–1486), Peder Månssons *Barnabok* (trol. skriven 1515–1524), *Een sköön och härlich Jungfrw Speghel* av Conrad Porta (sv. övers. 1591), Sigfrid Aronus Forsius *Reyncke Fosz* (1621), *Kyskheets spegel* av Michael Sachs (sv. övers. 1622), *Insignis adolescentia* av Petrus Johannes Rudbeckius den äldre (1624), *Thet quinlighe könetz lustgård* av Juan de la Cerda och Aegidius Albertinus (1638) samt *Andelig Exempel-Bok för BARN* av James Janeway med flera (sv. övers. 1746) – men avhandlingen tar, som sagt, upp betydligt fler.

Som synes spänner verken över en mycket lång tid och de diskuteras i olika grad. *Speculum virginum* är den text som behandlas mest utförligt, med motiveringen att det är medeltidens mest omfattande och betydelsefulla verk för flickor.

Kapitel 2 (s. 19–40) innehåller ett kort avsnitt om tidigare forskning. Klingbergs avhandling lyfts fram, medan den tidigare forskningen kring källtexterna behandlas löpande i avhandlingen. Kapitel 3 innehåller också, som nämnts, en intressant redogörelse för barn- och ungdomslitteratur som begrepp i ett historiografiskt perspektiv.

Kapitel 3 (s. 41–67) hör också till de inledande

premisserna. Här förklaras en rad teoretiska begrepp, hämtade från litteraturvetenskap, barndomssociologi och läromedelsforskning, som exempelvis *didaktik*, *ideologi*, *subjektsposition*, *exempelberättelse* och *tillämpande barndomskoncept*. Didaktik används i betydelsen undervisningsstrategi och hör ihop med ideologi eftersom den säger något om den människosyn som ligger bakom. En didaktisk text definieras vidare som "en text med hög didaktisk densitet eller en uttaland – alternativt tydlig – didaktisk struktur" (s. 45), och hur vi uppfattar didaktiska texter beror förstås på deras kontext. Paulin lyfter fram att ett vanligt sätt att betrakta förmodern litteratur i dess samtid var att se den som både nyttigt och roande. Därför skall didaktik, i detta sammanhang, inte betraktas som oförenlig med estetik utan tvärtom, det är en senare uppdelning som snarast hör romantiken till.

Ideologibegreppet (liksom analysmetoden med den symptomala läsningen) och subjektspotionsbegreppet härstammar från Louis Althusser, med referenser också till efterföljarna Norman Fairclough och John Stephens. Avhandlingsförfattaren poängterar att ett subjekt aldrig existerar helt fritt, utan är tätt sammantvinnat med sitt ideologiska sammanhang. Däremot finns det brytpunkter, dissonanser, kraftmätningar, och "[d]idaktiken existerar just i denna brytpunkt och organiserar socialiseringen" (s. 50). Vidare diskuteras exempelberättelsen och Elizabeth Allens syn på den som ett modus, istället för en genre, eftersom estetik och didaktik samverkar för att styra läsaren mot en förändring. Detta synsätt är också "didaktikens uppdrag och även en premis för barn- och ungdomslitteraturen", skriver Paulin med hänvisning till Stephens (s. 51).

I kapitel 3 lanseras också begreppet *den didaktiska paradoxen*, som skall förstås som att vuxna vill skydda sina barn samtidigt som de vill att barnet skall bli självständigt. Dessa behov är motsägelsefulla. Här finns referenser till Perry Nodelmans det splittrade barnet i barnlitteratur och vuxnas sätt att se på barn. Som analysbegrepp används Ulla Ekvalls begrepp *formativ* och *operativ didaktik*, där den formativa didaktiken hör till en äldre syn, i vilken lärandet styrs ovanifrån och förknippas med imitation, medan operativ didaktik ser till individen och där målet är att skapa engagerade och kritiskt reflekterade människor. Begreppen bygger på olika idéer kring barn och barndom, varför kapitel 3 också för en kort diskussion kring olika barndomsbegrepp, där *adultism* betyder att man ser barnet som omoget och i behov av vägledning (som hör

ihop med formativ didaktik), vilket ställs mot att barnet ses som en kompetent aktör (vilket hör ihop med operativ didaktik).

Paulin betonar att synen på barn växlat från utvecklingspsykologiska teorier (där barnet är något som är i blivande) till sociologiska teorier (där barnet betraktas som något som är i varande), och möjligen tillbaka igen (s. 57). Paulin inför begreppet *ett bemyndigande barndomskoncept* (som ligger i linje med det engelska *empowerment*), vilket innebär att barn betraktas som aktörer, med kompetens, men som samtidigt också behöver de vuxnas omsorg och vägledning. Och som avhandlingen skall visa finns detta synsätt med som en underström i den äldre litteraturen, trots att texterna domineras av adultism. Det finns exempelvis parallell adressering, där texterna riktar sig till olika läsare (vad gäller ålder, kön och klass) samtidigt.

Kapitlen 4–8 är fem täta analyskapitel av olika längd, där kapitlen 4, 5 och 6 analyserar texterna tematiskt efter områden som synen på barndomen, identifikation med de unga, subjektpositioner och dominans, utifrån en rad aspekter som de vuxnas ansvar, lydnad-olydnad, vuxna och barn som förebilder, olika barndomskoncept etc. Avhandlingsförfattaren tar exempel från olika texter och rör sig ledigt i det stora materialet. Det blir tydligt att det inte finns ett sätt att se på barndomen under en viss period, utan att flera koncept existerar samtidigt. Barndomen i medeltidens och antikens litteratur ansågs vara en viktig del av en människas liv, eftersom det var en tid som formade människan och som var avgörande för resten av livet. Det är ett viktigt skäl till att den didaktiska litteraturen vänder sig till en ung publik. Paulin ger flera belysande exempel, som fabelsamlingen *Dialogus creaturarum moralizatus* (1483), där den gamla gamen drabbats av ånger för sina unga synders skull och vill gottgöra sig. Den tydliga moralen – ”Den ej lät sig lyda lagar blir ej vis på gamla dagar” – kommenteras av berättaren med följande ord: ”Har du underlåtit att saml i din ungdom, huru skulle du då kunna finna något på din ålderdom?” (s. 71) Här finns, som i flera förmoderna texter, referenser till Syrak, där just barnuppfostran diskuteras.

Kapitel 4, ”Den betydelsefulla barndomen”, innehåller också ett avsnitt om lämplig läsning (s. 93–102) och avslutas med en kort diskussion om forskningen kring barndomens historia, där det poängteras att det finns flera sett att se på barndom och att synsätten kan existera samtidigt.

I det korta kapitlet 5 (s. 107–116) diskuteras möj-

ligheterna till identifikation för de unga med de litterära karaktärerna som ett estetiskt redskap. I kapitlet jämförs det tidiga verket *Sielinna throst* med verk efter reformationen som Rudbeckius *Insignis adolescentia* och Janeway/Rönigks *Andelig Exempel-Bok för BARN*. Slutsatsen är övertygande – att det förekommer såväl unga huvudpersoner som unga narrater i litteraturen som riktar sig till unga på medeltiden, att det blir allt vanligare efter reformationen, och slutligen en konvention i senare barnlitteratur.

Kapitel 6, ”Subjektpositioner och dominans”, är ett omfattande kapitel (s. 117–174), där också synen på de vuxnas ansvar diskuteras. En rad exempel ges på vuxna som betraktas som dåliga förebilder, som i *Een sköön och härligh Jungfrw Speghel*, där överheten kritiseras i förordet, skrivet av översättaren Lælius, medan texten i övrigt genomsyras av en formativ didaktik som befäster sociala hierarkier, med undantag för en exempelberättelse om Florentina, som flyr från klostret och följer sitt samvete. Paulin förklarar att orsaken till att den senare finns med kan bero på att den kritiserar klosterväsendet och har ett antikatskt budskap, vilket låg i tiden.

Ett annat exempel är Rönigks förord till *Andelig Exempel-Bok för BARN*, där föräldrar kritiseras som inte lyssnar på sina barn. Rönigk är företrädare för ett bemyndigande barndomskoncept, eftersom barn kan lära av vuxna, men också vuxna kan lära av barn. I *Schacktavelslek*, däremot, är det snarare fråga om en adultistiskt beskyddande barndomssyn. Olika barndomskoncept är således verksamma. I *Insignis adolescentia* av Rubeckius den äldre finns också exempel på hur motstridiga idéer om barndomen uttrycks i *samma* exempelberättelse. Det är en berättelse som skildrar ett familjegräl där fadern vill att hans 15-åriga son skall bli soldat och följa med honom för att försvara Sverige. Modern ifrågasätter detta starkt, eftersom sonen är ett barn, men sonen, som ser sig som en ung man, stödjer fadern och modern tvingas ge sig. ”Dialogen kan ses som ett uttryck för en genuskonflikt” (s. 148), och i dialogen konkurrerar olika barndomskoncept.

Kapitel 6 ger också exempel på barn som förebilder, då *Andelig Exempel-Bok för BARN* innehåller en martyrberättelse från 200-talet som den svenska översättaren Rönigk, trots sträng censur och tryckförbud, tog med när boken kom ut 1746. Den lille pojken hävdade av sin övertygelse kan i sin tid i Sverige tolkas som ”farlig samhällskritik” (s. 156). Kapitlet avslutas med en helt annan typ av förebild, nämligen den medeltida samhällsatiren och folk-

boken *Rävsagan*, som översattes till svenska av Forsius 1621. Denna version har i tidigare barnlitteraturforskning inte ansetts ha haft ett undervisande syfte, men Paulin visar att det finns ett uppenbart sådant i Forsius version genom de korta infogade exempelberättelserna och de didaktiska kommentarerna i marginalen. I verket krockar den satiriska lärodikten (skriven på ett grovt och folkligt språk) med sin kritik av kyrkan och kungen med de didaktiska kommentarerna (på ett mer korrekt språk), vilket Paulin tolkar som att formativ och operativ didaktik opererar samtidigt och att läsaren måste dra sina egna slutsatser.

Kapitel 7 och 8 undersöker noggrant verket *Speculum virginum*. Den performativa dialogen mellan läromästaren Peregrinus och hans lärjunge Theodora riktar sig till unga flickor som skulle bli nunnor. Det framgår, menar Paulin, av adresseringen till ”mina döttrar”, av titeln och förordet att den riktar sig till unga flickor. Verket har många exempelberättelser, där ett centralt tema är att flickorna måste behålla sin oskuld och inte gifta sig. Det är en interaktiv dialog som utspelar sig, och Theodora och läromästaren har olika åsikter. Paulin konstaterar att Theodora är förebilden här; hon framställs som en aktiv samtalspart, och dialogen är enligt Sabine Flanagan inte allegorisk (s. 180). Det finns en didaktisk poäng i att läsaren ”kan uppleva karaktärerna som verkliga personer” (s. 187) eftersom det underlättar identifikation. Theodoras ifrågasättande ”är ett av textens allra starkaste budskap” (s. 192). Didaktiken är operativ eftersom man måste själv ta ställning. Paulin stödjer sig på litteraturvetaren Stephen Jaeger, som menar att de fiktiva karaktärerna blir allt viktigare som förebilder i litteraturen genom att ett skifte ägde rum på 1100-talet, från vad han kallar en karismatisk till en intellektuell kultur. Förebildsframställningar i didaktisk litteratur blir fler och att en förebild var oppositionell, som Theodora, betydde att adepten menade allvar och var seriös. Som det står i sammanfattningen var det en ”serious intellectual posture” (s. 276). Att Theodora är ifrågasättande tolkar Paulin som ”en representation av ett nytt socialt ideal för den unga klosterjungfrun” (s. 193). Hon är ung och kvinna, liksom de unga kvinnliga läsarna. Paulin stödjer sig här på Seyfarths och tidigare forskares som Powell och Griffiths tolkningar, som ifrågasätter att det kvinnliga subjektet marginaliseras i texten.

Kapitel 8 diskuterar konstruktionen av ideal och subjekspositioner för flickor (s. 197–249) i främst *Speculum virginum*, och frågan ställs om kön an-

vänds som ett sätt att skapa identifikation med huvudkaraktärerna. Kapitellet inleds med en redogörelse för spegeln som metafor, för att därefter ägnas verkets estetik, här uttryckt genom identifikation och imitation. Genom igenkänning skulle flickorna lättare kunna finna de dolda tingen i texten, och därför har exempelberättelserna med bara något undantag kvinnliga huvudpersoner. En av de främsta förebilderna är förstas jungfru Maria, i vilken man skulle ”helga jungfrudomens spegel” (s. 201). Intressant är dock att det både finns konventionella budskap om kvinnor som det ”wanskeligare könith”, men också en positiv inställning till att vara ”manlik”, som förknippades med mod. I detta sammanhang tolkar Paulin amasonerna som positiva förebilder för de blivande nunnorna. Amasonerna underkastar sig inte männen, de är modiga, och de kan övervinna sin svagare natur, eftersom en manlig håg var eftersträvansvärd.

I exempelvis *Een sköön och härligh Jungfru Spiegel* råder en annan könsideologi än i *Speculum virginum*. I den senare framställs kraftfulla kvinnliga förebilder och uppmuntras lärande och utbildning, medan Portas jungfruspegel har en konventionell syn, med ingen djupare bildning för kvinnor även om de skulle ha kunskap om kristendom och moderskap. Här finns ingen manlighet som ideal, tvärtom är värderingen att flickor skall fortras till goda hustrur. Här är det frågan om formativ didaktik, även om det finns fragment av operativ didaktik, som i det subversiva förordet, där vuxna från högre sociala skikt kritiserar, och i berättelsen om Florentina.

Materialet uppvisar alltså en rad skiftande könsideologier och följer därmed inte forskarna Alexandra Barrats eller Cornelia Nickus Moores resultat på engelsk respektive tysk litteratur. Där konstateras att det inte finns några större skillnader i kvinnosynen i de engelska översättningarna av didaktisk litteratur fram till 1550, eller i litteraturen på tyska för unga flickor 1450–1643. Varför skiftar då könsideologierna i detta material? På denna fråga kan dock inte avhandlingen ge något svar, konstaterar Paulin (s. 238).

Kapitel 9 är en avslutande diskussion kring ”Det didaktiska uppdraget och dess estetiska redskap” (s. 252–267). Det råder ingen konsensus i olika perioder om vad som är lämplig barn- och ungdomslitteratur. Därför är diskussion kring vad som anses vara god litteratur för de unga viktig. Här kan både censur och förbud vara viktiga orsaker, som när det gäller *Andelig Exempel-Bok för BARN*, vars publi-

cering förbjöds av de svenska myndigheterna. Det handlar förstas om kontroll och makt. Exempelberättelsen är förebildande och som Larry Scanlon skriver är den "ett 'berättande iscensättande av kulturell auktoritet'" (s. 255). Som Allen konstaterat kan förebildliga senmedeltida texter vara ambivalenta och skapa möjligheter för läsaren/mottagaren att inta olika subjektpositioner och därmed göra val. Det innebär att det finns möjligheter till ifrågasättande, som i avhandlingen hör ihop med operativ didaktik och ett bemyndigande barndoms-koncept. Det finns också en könsaspekt här. I flera av texterna för unga flickor begränsas handlingsutrymmet. Ifrågasättandet sker dock, som Paulin skriver, "inom ramen för diskursen" (s. 265), med hänvisning till Althusser. De troende är alltid förebilder, och de syndfulla skall ifrågasättas. Det handlar därför inte om en total frihet för människorna, utan en *möjlighet* till ifrågasättande.

I det sista kapitlet, 10, "Slutsatser", lyfter avhandlingsförfattaren fram att det viktigaste resultatet är att de förmoderna texterna för unga på svenska inte har en ensidigt auktoritär ton, utan att litteraturen också ger exempel på förhandling med läsaren.

Den didaktiska fiktionen är en ambitiös avhandling, med ett mycket omfattande och bitvis svår-läst källmaterial från äldre tider. Jag skall i det följande peka på dess förtjänster, men också lyfta fram några punkter som jag ställt mig tveksam till. Det rör sig om dispositionen, om materialets omfång, förhållandet till tidigare forskning, metod och teoretiska begrepp samt någon specifik tolkning. Jag kommer avsluta med några synpunkter på formalia och slutligen ge ett sammanfattande övergripande omdöme.

Till avhandlingens största förtjänst hör det litteraturhistoriografiska perspektivet. Kapitel 2 diskuterar begreppet barnlitteratur, vilket alltså är placerat efter kapitel 1 med syftet. Ett alternativ skulle ha varit att inleda studien med denna intressanta genomgång, för att få en skarpare argumentation för problemformuleringen. Med denna disposition skulle man också som läsare slippa vänta på vad som menas med ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv. En tydligare problemformulering som relaterats till forskningsläget skulle således kunna ha lett fram till syftet, som i avhandlingen är tydligt formulerat, liksom de sex frågeställningarna som därpå följer.

Avhandlingen bygger som nämnts på ett mycket omfattande källmaterial över en lång tidsperiod.

Texterna som valts ut är dessutom sinsemellan mycket olika. Från exempelvis *Sielinna throst* från 1400-talet (men vars original är från 1300-talet) till *Reyncke Fosz*, en folkbok som gavs ut på svenska 1621. Materialet är spretigt, stort och spännande. Det motiveras med att texterna innehåller exempelberättelser, men också med motiveringen att de " varit särskilt lämpliga att jämföra och analysera utifrån mina frågeställningar" (s. 14). Här uppstår dock ett cirkelresonemang. Ett alternativ skulle kunna ha varit att motivera urvalet i förhållande till forskningsläget, vilket också skulle ha tydliggjort det egna bidraget. Nu har den tidigare forskningen om källtexterna förlagts löpande i noter (t.ex. om *Speculum virginum* på s. 175, not 530) som är långa uppräknings av referenser, där t.ex. den viktiga antologin *Listen, Daughter. The Speculum Virginum and the Formation of Religious Women in the Middle Ages* (2001) nämns, men ingen värdering av den sker. Finns det mer forskning som är relevant? Hur är det med den tyska forskningen, som exempelvis Annette Voflins artikel "Der sin was äne sinne: Zum Verhältnis von Rationalität und Allegorie in philosophischen und mystischen Texten", ur antologin *Reflexion und Inszenierung von Rationalität in der mittelalterlichen Literatur*, red. Klaus Ridder m.fl. från 2008? Att forska innebär att välja, och även om valen är svåra är argumenten för dem viktiga. Det hade varit bättre med en värderande forskningsöversikt över källtexterna i brödtexen och en tydligare motivering till valet av material.

Avhandlingen innehåller ett kort metodavsnitt (i kap. 3), där det tydligt framgår att studien är materialstyrd och att en eklektisk metod använts. Paulin motiverar sitt val: "Jag har valt att inte läsa mig till någon specifik teori- och metodbildning, utan istället använda analysmetoder som anpassats till materialet och tillämpas tematiskt och komparativt genom att kombinera olika begrepp, perspektiv och analysnivåer." (s. 41) Men vad menas med analysnivåer här? Och *hur* har teman och typsituationer valts ut? Metodavsnittet är vagt och jag hade gärna sett ett längre resonemang om varför studien i första hand är textcentrerad. Särskilt som ett argument i avhandlingen är att undersöka: "De idéer som ligger bakom textens strategier [och som] betraktas som förebildningens premisser" (s. 42). Men hur görs detta? Här hade en diskussion kring tolkning, läsning och läsarter varit på sin plats. Astri Ramsfjells avhandling '*Kjære Gud, jeg har det godt. Leserolle og barndomskonstruksjon i religiøs didaktisk barnelitteratur* (2008), som nämns av

Paulin, skulle möjligen ha kunnat användas mer i detta sammanhang, särskilt dess andra kapitel. Vidare skulle Rickard Wingårds avhandling *Att sluta från början. Tidigmodern läsning och folkbokens receptionestetik* (2011) kunnat bidra med sin diskussion kring olika sorters läsarter i äldre litteratur. Där hänvisas till Stina Hanssons forskning, men *Reyncke Fosz* diskuteras också utifrån begreppen *den expansiva* och *den assimilerande läsartypen*. Det skulle också ha varit på sin plats med en hänvisning till Wingård när det gäller exempelberättelser och folkboken *Reyncke Fosz* kontext, vilket jag efterlyser i *Den didaktiska fiktionen*. Till vem rikade sig texterna? Hur såg den religiösa och historiska situationen ut vid dessa olika tidpunkter? På vilket sätt var reformationen avgörande utifrån ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv på texterna?

Riktigt intressant blir avhandlingen när den just kombinerar textanalys och för in kontexten, som i avsnittet om paratexterna, förorden, i exempelvis analysen av *Een sköön och härligh Jungfrw Spegel* och Janeway/Rönigks *Andelig Exempel-Bok för BARN*. I den senare dras paralleller till den samtida kontexten (s. 156) och den karolinska ortodoxins Sverige, där pietismen och andra frireligiösa grupper var förbjudna. Analysen av exemplet med Cyrillus kräver uppenbar kännedom om detta, för att förstå varför verket var samhällskritiskt. Vidare är diskussionen om förbudet att publicera *Andelig Exempel-Bok för BARN* högtintressant, liksom att de svenska myndigheterna hade andra åsikter om vad som var lämplig läsning för barn än översättaren Rönigk. Här hänvisar avhandlingen till Paulins egen artikel ”Den samhällsfarliga barnboken. Ett litteraturhistoriskt exempel från 1700-talets Sverige”, publicerad 2011 i *Litteraturens underland. Festskrift till Boel Westin*. Detta är en mycket intressant artikel, som visar att Paulin är kunnig och insatt. Hon skriver väl om kontexten, men i avhandlingen är den förlagd till en not. Det är synd, för just kontextbeskrivningar av detta slag gör texterna mer begripliga. Och som Scanlon skriver sker just ett ”berättande iscensättande av kulturell auktoritet” i exempelberättelserna, varför det blir centralt att utreda hur den kulturella auktoriteten såg ut när verket kom ut, översattes etc. Avhandlingen skulle ha inriktats något mer mot detta. Den skulle också ha vunnit i stringens om urvalet av källtexter begränsats och analysen inte varit så uppsplittad på olika teman. Tendensen blir nu att texterna hänger i luften och glider in i varandra. Det senare hänger ihop med att studien är tematiskt struktu-

rerad, förutom de två rejäla kapitlen om *Speculum virginum*, som också är de mest djuplodande och bästa avsnitten. Låt mig ge ett exempel.

Om *Een sköön och härligh Jungfrw Spegel* (1591) kan man läsa om betydelsen av förordet, skrivet av översättaren Lælius till den svenska utgåvan, på flera ställen (s. 65, 132, 234). Vidare diskuteras berättelsen om Florentina, där dess subversiva budskap lyfts fram och den aktiva subjektsposition för flickor som finns i denna, vilket är ovanligt i jungfruspeglar. Det är en spännande analys, med en kontextuell förklaring till varför denna berättelse är med, då den bryter med den katolska kyrkans normer. Florentina blir en förebild och jag instämmer i slutsatsen att avsnittet om Florentina ”skär sig något med den reglerade könsideologin och dygdesamma fostran som för övrigt förordas i texten” (s. 134). Avsnittet blir, ofrånkomligt med den tematiska analysmetoden, utspridda och analysen blir överlag deskriptiv.

Så något om de teoretiska begreppen. Det är många begrepp som är i svang i avhandlingen, där ett viktigt är *ett bemyndigande barndomskoncept*, som kan finnas som en underström i äldre texter. Tankefiguren fungerar produktivt, trots att den är hämtad från vår tids språkbruk, liksom de didaktiska analysbegreppen *operativ* och *formativ didaktik*, som är hämtade från modern forskning. Ekvall undersöker moderna läroböcker utifrån dessa begrepp. Däremot efterlyser jag en definition av *didaktisk densitet* och *didaktisk estetik*. Vad betyder dessa begrepp? Vidare är avsnittet (4.4) om forskning kring barndomens historia relevant, men det komplicerade resonemanget blir väl svepande eftersom det är så kort. Fler referenser efterlyses, och också kritik av Linda Pollock skulle kunna vara på sin plats. Man kan som idéhistorikern Christine Quarfood skriver i avhandlingen *Condillac, statyn och barnet. En studie i upplysningens filosofi och pedagogik* (1998), kapitel 6, ”Barndomshistorisk bakgrund”, tolka Pollocks uttryck som att föräldrakärleken är en naturlig konstant och uppdatera kritiken mot Ariès ytterligare.

Slutligen vill jag kommentera en tolkning som görs i den i övrigt mycket spännande analysen av *Speculum virginum*. Det rör tolkningen under rubriken 8.5, ”Kvinnliga förebilder som är manliga/manliga”, och som handlar om beskrivningen av amasonerna i texten (s. 219–221). I Paulins tolkning används amasonerna som positiva förebilder; de är starka, de underkastar sig inte männen. Men i citatet (s. 219) som säger detta är det Pere-

grinus som talar. När Theodora kontrar nyanseras det hela: "Du har framlagt med den behagligaste måtta och sätt, som jag välkomnar mycket, därför (ber jag) att du tillägger den manliga hågens styrka kvinnligt hjärta, både i ord och efterdöme." (s. 220) Med andra ord stödjer Theodora inte Peregrinus uppfattning. Paulin tolkar det som en förvirring hos Theodora som inte vet "hur hon ska tolka dessa könsproblematiserande budskap" och "Peregrinus övergår till att exemplifiera med kristna, kvinnliga förebilder" (s. 221). Forskaren Constant J. Mews tolkar i artikeln "Virginité, Theology, and Pedagogy in the *Speculum virginum*" ur antologin *Listen, Daughter* passagen tvärtom, som att exemplen skall visa att hängivenheten är en manlig kvalitet:

Theodora encourages him to give these and other examples to demonstrate the capacity of the virgin of Christ, assuming devotion to be a virile quality: 'You proceed in a most pleasing course to us, adding by words and examples strength of a virile spirit to women's hearts' (4.610-11). As in part three, Peregrinus warns that if the most brilliant, noble and learned virgin does not have true humility, she cannot be pleasing to Christ (4.752-58). Humility in turn is simply the basis for the charity, 'the flower and fruit of eternity' (4.832), that she needs to show all people." (s. 25)

I del 3 har Peregrinus varnat för att om jungfrur inte har sann ödmjukhet kan de inte tilltala och prisa Gud. Ödmjukhet är grunden för allt. Således kanske Theodora inte alls är förvirrad, utan tvärtom – amasonen (det manliga) måste nedtonas och är alltså inte någon positiv förebild. Peregrinus avslutar ju med de kristna kvinnliga förebilderna. Jag instämmer således med Mews tolkning och ställer mig tveksam till avhandlingens syn här. Konstvetaren Ulrika Stahre har i avhandlingen *Beundrad barbar* (2004) undersökt amasoner i västeuropeisk bildkultur 1798–1918 och ställer där inledningsvis frågan om amasonen verkligen utmanar könsmaktordningen. Kanske är den tvärtom en aktiv del av den: "en stabilisator som tillsammans med andra under bestämda perioder varit nödvändig för maktordningens fortlevnad" (s. 12). Visserligen behandlar avhandlingen en senare tid, men hypotesen är tänkvärd. Frågan är om inte tolkningen av amasonerna i *Speculum virginum* kan vara just en sådan "stabilisator" för könsmaktordningen.

Slutligen en kort kommentar kring ordvalet *författare*, som ibland används i undersökningen. Ett exempel är: "Författarnas benägenhet att kombi-

nera olika didaktiska metoder [...]" (s. 265). Men vem är egentligen författaren här? Det låter lite väl medvetet. Som det står i inledningen (s. 11) är flera av de verk som studeras kompilationer. Här hade det varit bättre att skriva verken, och inte författarna, vilket föranleder att ett verkregister hade varit till nytta.

Till sist några ord om formalia. Avhandlingen innehåller en del småmissar och inkonsekvenser. I citaten används genomgående [...] men, inte [---] när mer än några rader uteslutits. Ett exempel är i not 562, s. 185. Vidare förekommer det smärre fel i citaten, som s. 127, not 383, där thiona skall vara thæna, s. 136, not 412, där ø skall vara æ på ett par ställen, och s. 136, not 414, där ö skall vara ø. I blockcitat 2 på sidan 167 skall den första didaktiska satsen stå i högermarginalen, som är skild från dikten. En mening saknas på s. 188, not 573, etc. I några fall finns inte korrekt sidhänvisning i noterna, som not 185, s. 45, som skall vara s. 45–46, not 212, s. 36 (inte 36–37), not 341, s. 2 (inte 1–2), not 561, s. 6–7.

Något skall också sägas om litteraturlistan, där sidor på artiklar genomgående saknas, t.ex. Ulla Ekvall, s. 43–80, Lotta Paulin, "Den samhällsfarliga barnboken..." 2011, s. 28–40. I något fall är det fel undertitel, och rätt skall vara *Verklighetens texter. Sjutton fallstudier* red. Björn Melander & Björn Olsson, Studentlitteratur, Lund 2001 (i not 179 samt litteraturlistan). På Thomas Götselius verk står det "and" i den svenska titeln, och förlaget Glänta skall ha sitt säte i Göteborg. Ibland är förlagsorten med, ibland inte, som exempelvis vid Boel Westin 1998 (jfr med Eva Österberg). Också information om avhandlingar står med beträffande Astri Ramsfjell, men saknas på Maria Andersson och Thomas Götselius. Det finns olika system för hur årgång förtecknas på tidskrifter och om det är versaler eller ej på engelska titlar. Men som synes är det inga av dessa anmärkningar som stör läsningen i nämnvärd utsträckning.

Jag skall nu sammanfatta mitt omdöme. Att studier om äldre barnlitteratur inte är så vanliga kan, som Kline nämner, bero på en brist på texter eller att de hade liten spridning. Som Lotta Paulin visat finns det många spännande texter att ta sig an. En annan orsak är förstås svårigheter med att läsa äldre texter; det tar tid och texterna är ofta svårtillgängliga. Men avhandlingsförfattaren har inte låtit sig avskräckas. Avhandlingen bygger på ett imponerande stort källmaterial som spänner över mycket

lång tid. En tredje orsak torde vara att forskningen har en tendens att framhäva den moderna litteraturen på bekostnad av den äldre. Paulin har gått emot strömmen och det är glädjande. Inte minst för att många av de texter som avhandlingen analyserar är väl värda att läsa och diskutera också idag.

I val av ämne och synen på litteratur för barn och unga är avhandlingen starkt relaterad till det internationella forskningsläget och mycket angelägen. Med sitt diakrona perspektiv och sitt omfattande källmaterial går bredd före djup. Här sker omtolkningar och nya frågor ställs till den äldre litteraturen. Häri visas att den äldre litteraturen inte bara förmedlar ett adultistiskt perspektiv och inte bara arbetar med formativ didaktik, utan här finns utrymme för omförhandlingar och operativ didaktik, dock i olika grad i olika texter. Jag har fört fram kritik mot dess metodiska svagheter, mot att forskningsöversikten av verken förlagts till noterna och lyft fram att texterna har en tendens att flyta ihop. Jag har efterlyst mer av den historiska och religiösa kontexten och en stringentare begreppsapparat. De tematiska analyserna innehåller intressanta tolkningar, även om jag inte alltid instämmer. En del upprepningar förekommer och ibland blir det mer av exemplifieringar av temata än analys. Avhandlingens otvetydiga styrka är att de didaktiska texterna tas på allvar. Paulin visar övertygande att texterna förmedlar både idéer och budskap om hur barn fostrades genom förebilder i äldre verk, och att det finns parallella barndomskoncept samtidigt. Syftet med studien uppfylls gott och väl.

I avhandlingens förord står det att studien skall ses som "ett *litet* komplement till Klingbergs omfattande livsverk, en *pusselbit* inom ett fält där mycket arbete återstår" (s. 4, min kurs.). Avhandlingen är dock mer än så. Det starkaste bidraget är, som jag ser det, litteraturhistoriografiskt. Det är inte längre rimligt att börja med översikter av svensk barnlitteratur med *Een sköön och härligh Jungfrw Speghel* från 1591, utan vi måste förflytta oss längre tillbaka i tiden, till *Sielinna throst* och *Speculum virginum*, för att nämna de två viktigaste.

Klingberg gjorde på sin tid en strålande forskningsinsats för den äldre barnlitteraturen. Med Paulins avhandling har nu nya spännande perspektiv lagts på äldre texter ur ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv. Jag är övertygad om att dessa kommer att få stor betydelse och sätta avtryck inom det barn- och ungdomslitterära fältet.

Anna Nordenstam

Jennie Nell, *Vivat vår monark! Carl Michael Bellmans panegyrik över Gustaf III 1771–1792*. Ellerströms. Lund 2011.

Intresset för Bellman tycks ha fått förnyad kraft i kölvattnet på Bellmanssällskapets "Standardupplaga", som Gunnar Hillbom lyckades avsluta 2003, kort före sin bortgång. En ny generation forskare i Uppsala, Göteborg och Stockholm tycks ha kastat sig över delar av skaldens ca 1700 dikter (antalet varierar lite beroende på hur man räknar), med betoning på områden som fortfarande anses "utforskade" eller i viss mån negligerade, samtidigt som *Fredmans epistlar* och *Fredmans sånger* hägrar i bakgrunden som en evig källa för nya funderingar. Man kunde även se denna nya avhandling som ett motstycke till Annie Mattssons *Komediant och riksförrädare. Handskriftcirkulerade smådeskrifter mot Gustaf III* (Uppsala 2010): Bellmans offentligt framförda, aldrig sviktande propaganda för en "Hjelte, Kung och Far" gentemot det lömska, upproriska och underjordiska material som riktade sig mot kungen. Men Jennie Nells argument handlar trots allt mer om Bellmans kamp för erkännande än om Gustafs egna strider. Om denna kamp var på väg mot seger eller inte förblir något av en öppen fråga. Ridån som 1792 föll så plötsligt på hela skådespelet ändrade spelreglerna och i viss mån även insikten om vad det var Bellman höll på med. Trots det enorma intresset för andra delar av Bellmans verksamhet från och med nyromantikens genombrott, hamnade hans lovtal "i skymundan sedan Gustaf III:s död" (s. 14). Nell brottas med närmast hätska utfall från Bellmankännare såsom Nils Erdmann, som uttryckt sig kategoriskt om tillfällighetsverksamheten: "då är han ej epistlarnas sångare, utan en tung och tråkig vårsmakare" (cit. s. 15).

Bellmans rojalistiska och patriotiska produktion uppgår, brett definierad, till 120 verk, spridda över tre band (VI, VII, XVI) i "Standardupplagan" (s. 14). Denna svårhanterliga och knappast avgränsbara massa dikter kräver antingen en enorm detaljstudie eller en sträng gallring; i denna avhandling har det gallrats. Ett inledande kapitel börjar med de få bedömningar av Bellmans hyllningsdikter som har förekommit i forskningen sedan år 1800. Där efter skisseras en översikt över den yttre ramen för Bellmans komplicerade situation som diktare inför Gustaf III. Kellgrens angrepp med en strof i dikten "Mina löjen", ofta ansett som ett allvarligt avbräck i Bellmans planer på att bli accepterad som hovpoet, blir här ett exempel på den bacchanaliska poetens